

1η εργασία 2021-22**Θέμα**

*Απεικονίσεις του ανθρώπινου υποκειμένου σε εποχές
Ουμανισμού: Έρασμος, Βιγιόν και η σημασία της*

1. Παρουσιάστε τα βασικά γνωρίσματα του Ουμανισμού, σε αντιδιαστολή με τη μεσαιωνική παράδοση, με έμφαση στην αντίληψη περί ανθρώπινου υποκειμένου, καθώς και στη σημασία που αποκτά το ρητορικό σχήμα της ειρωνείας.

Κατόπιν,

2.α) Σχολιάστε συγκριτικά τα δύο κείμενα ως προς τα κύρια χαρακτηριστικά του τρόπου γραφής τους, με έμφαση στο πώς απεικονίζουν τον άνθρωπο και τη δυνατότητά του να ελέγξει τη ζωή του. β) Κατά τη γνώμη σας, πώς λειτουργεί για τον αναγνώστη η ειρωνεία που διέπει, στον ένα ή στον άλλο βαθμό, το κάθε κείμενο;

ΠΡΟΤΥΠΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Εισαγωγή

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να διερευνήσουμε την «οπτική» του Ουμανισμού ως προς την αντίληψη του ανθρώπινου υποκειμένου σε αντίθεση με εκείνην της μεσαιωνικής παράδοσης, αλλά και να παρατηρήσουμε το ρόλο που διαδραματίζει το ρητορικό σχήμα της ειρωνείας. Επίσης, με βάση τα έργα «Μωρίας εγκώμιον» του Έρασμου και «Διπλή μπαλάντα» του Βιγιόν θα σχολιάσουμε, πως οι δύο αυτοί σημαντικοί εκπρόσωποι του Ουμανισμού, απεικονίζουν το άνθρωπο και τη δυνατότητα να ελέγξει τη ζωή του επιχειρώντας, παράλληλα, να εντοπίσουμε, πως ο ειρωνικός λόγος των δημιουργών στα συγκεκριμένα έργα επηρεάζει τον αναγνώστη.

A. Τα βασικά γνωρίσματα του Ουμανισμού

Σε όλη τη διάρκεια του Μεσαίωνα (5ος-13ος αιώνα) συνεκτικός ιστός της Ευρώπης και του πολιτισμού της είναι ο χριστιανισμός. Ως εκ τούτου η εκκλησιαστική και γενικότερα η θρησκευτική ζωή διαπερνά τα πάντα¹. Η παιδεία είναι και αυτή εκκλησιαστική, ενώ σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν οι λόγιες μορφές της λατινικής και της ελληνικής γλώσσας. Βασικά στοιχεία που χαρακτηρίζουν το γραπτό κείμενο αυτή την εποχή είναι η επέκταση της γραφής και της ανάγνωσης, παράλληλα με τη διατήρηση πολλών στοιχείων προφορικότητας, η διάδοση του σχολιασμού και της μετάφρασης ως μέσου αναπαραγωγής και καλλιέργειας του γραπτού λόγου, η χειρόγραφη μορφή παλαιών και νεότερων κειμένων και οι αλλαγές τεχνικής της αντιγραφής και της φύλαξης χειρογράφων².

Επιπλέον, μεγάλη σημασία αποκτά ο έμμετρος λόγος, ώστε δημιουργούνται γύρω στον 12ο αιώνα διάφορα είδη γραπτών έργων, που αποτελούν τις πρώτες εκφάνσεις νεότερων ευρωπαϊκών γλωσσών, όπως η επική ποίηση (με θεματολογία σχετική με την ιστορία της μεσαιωνικής φεουδαρχίας και της εκκλησίας), οι έμμετρες μυθιστορίες και η λυρική ποίηση³. Αυτά τα είδη ασφαλώς εκφράζουν ένα καθεστώς, όπου η εκκλησία και οι στρατιωτικές δραστηριότητες έχουν κυρίαρχη σημασία και

¹ Βάρσος Γ., *Ιστορία της Ευρωπαϊκής Λογοτεχνίας από τον 6ο έως τις αρχές του 18ου αιώνα*, τ. Α', ΕΑΠ, Πάτρα 2008, σ. 89.

² Βάρσος Γ., *ό.π.*, σελ. 117.

³ Βάρσος Γ., *ό.π.*, σελ. 141.

συνδέουν την κοινωνική πραγματικότητα με τους ανώτερους εκπροσώπους της φεουδαρχικής αυλής και εξουσίας⁴.

Ενώ, λοιπόν, η εποχή του Μεσαίωνα (5ος- 13ος αιώνας) χαρακτηρίζεται από την περιοριστική και «θεοκεντρική» οπτική των πραγμάτων, το πνευματικό φαινόμενο του Ουμανισμού, που αναπτύσσεται κατόπιν την περίοδο της Αναγέννησης (14ος- αρχές 17ου αιώνα) στηρίζεται στην «ανθρωποκεντρική» θεώρηση του κόσμου. Ειδικότερα, ο όρος Αναγέννηση σημαίνει ότι κάτι ξαναγεννιέται. Στη συγκεκριμένη περίπτωση αυτό που ξαναγεννήθηκε ήταν το ενδιαφέρον για τον πολιτισμό. Σημαντικό χαρακτηριστικό της πολιτισμικής ανάπτυξης που συντελείται είναι η μορφωτική εκκοσμίκευση, που δίνει τη δυνατότητα στον άνθρωπο, να ασκήσει κριτική στα κακώς κείμενα της πολιτικής και θρησκευτικής ζωής⁵.

Σε σχέση με το παρελθόν αναφορικά με τη λογοτεχνία οι αλλαγές που επέρχονται είναι ότι ο πεζός λόγος επικρατεί του έμμετρου και η γραφή κυριαρχεί έναντι της προφορικότητας, κάτι στο οποίο συνέβαλε και η διάδοση της τυπογραφίας η οποία αναμφίβολα είναι η καινοτομία της εποχής. Η διαδικασία της πολιτισμικής αναγέννησης και της ουμανιστικής παιδείας θα ήταν μάλλον ανέφικτη χωρίς την ανακάλυψη της τυπογραφίας⁶.

Το σημαντικότερο γεγονός, που επιτελείται, δεν είναι άλλο από αυτό που προαναφέρθηκε, δηλαδή η ανθρωποκεντρική οπτική του κόσμου. Το κίνημα του Ουμανισμού διακρίνεται και από το ενδιαφέρον για την αρχαιότητα, κυρίως, όμως, από το ενδιαφέρον του για τον άνθρωπο, καθώς το άτομο, ορίζεται κέντρο του σύμπαντος ή της θεϊκής δημιουργίας, ώστε αποδίδεται μεγάλη αξία στην καθημερινή επίγεια ζωή του. Έμφαση δίνεται στην πολιτική και κοινωνική διάσταση των ανθρώπινων πραγμάτων, η οποία αντιμετωπίζεται με κριτική διάθεση, αλλά και με αίσθηση εμπιστοσύνης και αισιοδοξίας⁷.

Αυτή, λοιπόν, η αντίληψη προϋποθέτει το αξίωμα της αγαθότητας της ανθρώπινης φύσης, η οποία οφείλει να επιδιώκει τη συνεχή βελτίωση των συνθηκών ζωής της και την αξιοποίηση των υλικών και πνευματικών της ιδιοτήτων στον ύψιστο βαθμό. Με αυτόν τον τρόπο το ανθρώπινο υποκείμενο ολοκληρώνεται και βρίσκεται

⁴ Βάρσος Γ., *ό.π.*, σσ. 128, 131, 135.

⁵ Βάρσος Γ., *ό.π.*, σσ. 156, 158-159.

⁶ Βάρσος Γ., *ό.π.*, σσ. 156-157.

⁷ Βάρσος Γ., *ό.π.*, σ. 159.

σε απόλυτη αρμονία με τον εαυτό του και τον κόσμο γύρω του. Συστατικό στοιχείο του Ουμανισμού είναι το ιδανικό μιας παιδείας που θα επιτρέψει στον άνθρωπο να αποκτήσει διαρκώς νέες γνώσεις και, έτσι, θα τον καταστήσει ικανό να διαμορφώσει μόνος του τον κόσμο στον οποίο ζει⁸.

Κάποιο αρνητικό στοιχείο αυτής της θεώρησης του Ουμανισμού για τον άνθρωπο και την παιδεία είναι ότι οριοθετεί σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο τον «ολοκληρωμένο άνθρωπο» και του προσδίδει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, στα οποία, αν κάποιος δεν ανταποκρίνεται, δε θεωρείται «ολοκληρωμένος». Θεμέλιο της ουμανιστικής παιδείας είναι η αρχαία ελληνική και ρωμαϊκή γραμματεία και γενικότερα η μελέτη των γλωσσών και της τέχνης του λόγου⁹.

Το γενικό ανθρώπινο του πρότυπο του Ουμανισμού συνδυάζεται με ένα συγκεκριμένο «μοντέλο» λογισσύνης που εξελίσσεται σε μια «Χριστιανική πολιτεία γραμμάτων» κατά την οποία σημαντικός είναι ο ρόλος των πανεπιστημίων, όπου διαμένουν, εργάζονται και κυκλοφορούν οι λόγιοι εκπρόσωποι της. Αυτοί γνωρίζουν και γράφουν στα λατινικά, δεν ασχολούνται αποκλειστικά με τα γράμματα, αλλά ασκούν και οποιαδήποτε επαγγελματική δραστηριότητα (κληρικός, έμπορος, ευγενής κλπ.)¹⁰.

Τυπικός εκπρόσωπος του ουμανιστικού πνεύματος υπήρξε ο Ολλανδός, Έρασμος. Παρότι ήταν κληρικός η κύρια ασχολία του ήταν η μετάφραση των αρχαίων πηγών, η επιμέλεια και η νέα έκδοση της κλασικής και βιβλικής γραμματείας, καθώς και η παραγωγή παιδαγωγικών και διδακτικών έργων. Εντούτοις, παρά την αυστηρή φιλολογική του δουλειά, έγραφε συχνά σε οξύτατο κριτικό ή σατιρικό τόνο, καλλιεργώντας ιδιαίτερα την ειρωνεία. Το έργο του «Μωρίας εγκώμιον» αποτελεί ένα εξαιρετικό λογοτέχνημα στο οποίο χρησιμοποιεί σε μεγάλο βαθμό την ειρωνεία¹¹. Η ασάφεια και ο σατιρικός τόνος που διαπνέει το έργο εξαιτίας αυτού του ρητορικού σχήματος¹² εξυπηρετεί τον στόχο του Έρασμου, που δεν είναι άλλος από το να ασκήσει κριτική στα κοινωνικά και πολιτικά φαινόμενα του καιρού

⁸ Βάρσος Γ., *ό.π.*, σ. 159.

⁹ Βάρσος Γ., *ό.π.*, σ. 160.

¹⁰ Βάρσος Γ., *ό.π.*, σσ. 159-161.

¹¹ Βάρσος Γ., *ό.π.*, σ. 174.

¹² Ειρωνεία είναι ένα σχήμα λόγου, που βασίζεται στη σύγχυση μεταξύ των λεγομένων του ομιλητή και αυτών που ο ακροατής ξέρει ότι είναι αλήθεια. Με άλλα λόγια, το νόημα που θέλει πραγματικά να μεταδώσει ο ομιλητής είναι το αντίθετο από αυτό που βγαίνει από τα λόγια του, βλ. *ό.π.*, σελ.175.

του, αλλά και να διδάξει τους ανθρώπους και να τους προβληματίσει¹³. Έτσι, η ειρωνεία αποκτά ιδιάζουσα σημασία για τα άτομα εκείνης την εποχής.

Β. Ο τρόπος γραφής και οι αντιλήψεις για το ανθρώπινο υποκείμενο στα έργα «Μωρίας εγκώμιον» & «Διπλή μπαλάντα»

Στο γνωστότερο έργο του Έρασμου, το «Μωρίας εγκώμιον» (1511) θεματοποιείται ο έπαινος της τρέλας ή της ανοησίας και, όπως προαναφέρθηκε, αποτελεί ένα δεξιοτέχνημα ειρωνικής ρητορικής. Το κείμενο είναι ομιλία σε πρώτο πρόσωπο της ίδιας της «Τρέλας» προσωποποιημένης¹⁴. Στο απόσπασμά μας η ζωή του ανθρώπου παρουσιάζεται ως κωμωδία, όπου όλα είναι πλαστά και, όπου κάποιος υποβάλλει τους ρόλους, που πρέπει αυτός να υποδύεται¹⁵. Επίσης, φαίνεται να μην έχει τη δυνατότητα να ελέγξει τη ζωή του, καθώς υποδουλώνεται στα ένστικτά του («τον κυβερνούν οι αισθήσεις σαν χτήνος») και ορίζεται από τα συναισθήματά του¹⁶. Προβάλλεται, επιπλέον, ως ον που επιδιώκει τη σοφία, αλλά δεν μπορεί να ευτυχήσει αν δεν το καθοδηγήσει η Τρέλα («Χαρίστε μου...η Τρέλα»). Όταν επιλέγει δε, να συμπεριφέρεται μόνο με ορθή κρίση ακολουθώντας τις υποδείξεις των σοφών, τότε γίνεται αποκρουστικός και όλοι τον αποφεύγουν («Ε ας τον χαίρονται...τίποτα το ανθρώπινο;»)¹⁷.

Αδύναμος και δυστυχισμένος, επίσης, παρουσιάζεται ο άνθρωπος απέναντι στα δεινά της ζωής απ' τα οποία γνωρίζει ότι δεν μπορεί να ξεφύγει («Πόσο άθλια...οι κόκκοι της άμμου»), όπως ξέρει ότι δεν μπορεί να αποφύγει ό,τι του επιφυλάσσει η Μοίρα. Αντίθετα, φαίνεται να έχει τη δυνατότητα να ευτυχήσει, αν είναι ξέγνοιαστος, αμαθής και επιδιώκει τις ηδονές¹⁸.

Με βάση τα παραπάνω, λοιπόν, ο Έρασμος απεικονίζει τον άνθρωπο και τη δυνατότητα που έχει να ελέγξει τη ζωή του. Αυτά τα στοιχεία μας επιτρέπουν να προσδιορίσουμε και τα κύρια χαρακτηριστικά του τρόπου γραφής του. Έτσι, παρατηρούμε ότι ο ουμανιστής λόγιος, ως γνώστης της αρχαίας ελληνικής και λατινικής γραμματείας κάνει αναφορά σε ιδέες Ελλήνων και Λατίνων φιλοσόφων,

¹³ Βάρσος Γ., *ό.π.*, σσ. 178-179.

¹⁴ Βάρσος Γ., *ό.π.*, σσ. 174, 177.

¹⁵ Έρασμος, *Μωρίας εγκώμιον*, μτφρ. Στρατής Τσίρκας, εκδ. Ηριδανός, Αθήνα 1970, σ.67.

¹⁶ *ό.π.*, σ.67.

¹⁷ *ό.π.*, σ.68-70.

¹⁸ *ό.π.*, σ.70-72.

(Πλάτωνας, Σενέκας, Διογένης κ.ά), σε αρχαίες παροιμίες («στους κήπους του Ταντάλου») καθώς και σε ιστορικά («Έτσι και το καλοσκεφτείς...κι αν είναι αυτό») και μυθολογικά περιστατικά («αλλά δέστε αυτόν τον Χείρωνα...αθάνατος»).

Ο λόγος του είναι, πυκνός, περιγραφικός, και ρεαλιστικός διανθισμένος με μεταφορές («ποιος αμφιτρώνας...αφεντικό από τέτοια πάστα;») παραστατικές εικόνες και αντιθέσεις («δεν έχει πιο κουτό πράγμα από τη φρόνιμη κουβέντα»). Χρησιμοποιεί λεξιλόγιο απλό με κάποιες χυδαίες εκφράσεις («σκρόφες για σερνικό») ευθύ λόγο και σημεία στίξης, όπως ερωτηματικά και θαυμαστικά, ώστε το ύφος του γίνεται οικείο και παραστατικό¹⁹.

Το βασικότερο χαρακτηριστικό του είναι η ειρωνεία, που χρησιμοποιείται για να δείξει ότι η ότι η ενασχόληση των λογίων, που θεωρητικά περιβάλλεται από ορθή κρίση, σοβαρότητα και σοφία, στην πραγματικότητα είναι ανοησία και ανήκει στην Τρέλα («Αντίθετα, η ορθή κρίση ...αν δεν τον οδηγήσει η Τρέλα»)²⁰. Ίσως, πάλι, ο Έρασμος με αυτόν τον τρόπο να ασκεί κριτική στο «μοντέρνο κλέος» της λογιουσύνης²¹.

Αντίστοιχα, ο λυρικός ποιητής Βιγιόν στο έργο του «Διπλή μπαλάντα» απεικονίζει τον άνθρωπο να μην είναι σε θέση να ελέγξει τη ζωή του εξαιτίας του έρωτα. Την ιδέα αυτή την προβάλλει σε όλο το ποίημα με αναφορές σε πρόσωπα ιστορικά ή μυθολογικά, όπως κάνει και ο Έρασμος. Συχνή, άλλωστε θεματική της ποίησης του είναι ο έρωτας²²

Ειδικότερα, μιλάει για τον σοφό βασιλιά των Ιουδαίων, τον Σολομώντα, που έχασε τα μυαλά του για το χατίρι μιας ειδωλολάτρισσας, αλλά και για τον Σαμψών, που τυφλώθηκε για τον έρωτα του προς τη Δαλιδά (στρ.1η). «Μιλάει», επίσης, για τα μυθικά πρόσωπα, τον Ορφέα και τον Νάρκισσο, που από έρωτα τρελάθηκαν (στρ. 2η), αλλά και για τον Σαρντανά και τον προφήτη Δαβίδ, που έχασαν τον έλεγχο της ζωής του όντας ερωτευμένοι (στρ. 3η). Επιπλέον, αναφέρει, ότι ο Αμνών αλλά και ο Ηρώδης, οδηγήθηκαν σε ανόσιες πράξεις παρακινημένοι από τον ερωτικό πόθο

¹⁹ Βάρσος Γ., *ό.π.*, σ.64.

²⁰ Έρασμος, *ό.π.*, σ. 68.

²¹ Βάρσος Γ., *ό.π.*, σ.227.

²² Βάρσος Γ., *ό.π.*, σ.199.

(στρ.4η). Από το δίκτυο του έρωτα φαίνεται στην 5η στροφή να μην γλιτώνει ούτε ο ίδιος ο ποιητής, αφού «δεινοπάθησε» για την αγάπη της Κατερινιώς (στρ.5η)²³.

Τα δεινά, λοιπόν, που προκαλούνται από την ερωτική επιθυμία, ο Βιγιόν, όπως και ο Έρασμος, τα αποτυπώνει με λόγο παραστατικό μέσα από ένα πλήθος εικόνων («*Ο Ορφέας ο λυράρης...μπελάδες*») και σχημάτων λόγου, όπως τη μετωνυμία («*Κι ο Σαμψών για άλλη χάνει τα γυαλιά του*») και τις μεταφορές («*Πήρε γενναίο μερτικό...του γάμου*»)²⁴. Όπως και ο Έρασμος χρησιμοποιεί λέξεις και εκφράσεις απλές, και λαϊκές («ζουρλαμάδες, «λιμπίστη») και κάποιες φορές, ίσως, χυδαίες («ξεπαρθενέψει», «τσίτσιδος»). Έτσι, το ύφος του ποιήματος γίνεται οικείο και ρεαλιστικό, αφού, επιπλέον, χρησιμοποιείται το α' ενικό πρόσωπο (5η στρ.) και β' πληθυντικό πρόσωπο (1η στρ.).

Επιπλέον, στο ποίημα διακριτή είναι η ειρωνεία, καθώς σατιρίζονται σημαντικά ιστορικά πρόσωπα, που σκιαγραφούνται, να χάνουν το κύρος τους και να καταστρέφονται, παρασυρμένα από την ερωτική τρέλα. Ως εκ τούτου, ο Βιγιόν, όπως και ο Έρασμος, προβάλλει την αντίθεσή του προς το πρότυπο του ουμανιστικού «μοντέρνου κλέους», καθώς οι άνθρωποι παριστάνονται να ελέγχονται από τα πάθη τους και να αδυνατούν να ενεργήσουν με βάση τα ενδεδειγμένα πρότυπα της ηθικής συμπεριφοράς²⁵.

Έτσι, η ειρωνεία τόσο στο έργο του Έρασμου, όσο και στο ποίημα του Βιγιόν με την κωμικοτραγική αίσθηση που προκαλεί στη συνείδηση του αναγνώστη έχει διδακτική πρόθεση. Στο «Μωρίας εγκώμιον» ο δημιουργός δια στόματος της Τρέλας στρέφει τα πυρά της ειρωνικής κριτικής του στο κύρος του λόγου, του κάθε ανθρώπινου λόγου, και συγχρόνως, η διάθεση των ανθρώπων να γυρεύουν αυθεντίες που θα τους μεταφέρουν την απόλυτα καθαρή και έγκυρη γνώμη τους. Ο αναγνώστης, όμως, δεν γνωρίζει, αν αυτό που διαβάζει, είναι η πεποίθηση είτε του Έρασμου είτε της Τρέλας²⁶.

Στη «Διπλή μπαλάντα» ο ποιητής με το ειρωνικό και αυτοσαρκαστικό (5η στρ.) του ύφος φαίνεται να διακηρύττει στον άνθρωπο το απραγματοποίητο της απόλυτης κυριαρχίας της λογικής και της ορθής φρόνησης, όταν πρόκειται για πάθη,

²³ Φρανσουά Βιγιόν, «Διπλή μπαλάντα», στο: François Villon, *Οι μπαλάντες και άλλα ποιήματα*, εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Σπύρος Σκιαδαρέσης, εκδ. Γαβριηλίδης, Αθήνα 1988, σσ. 71, 73, 75.

²⁴ Βάρσος Γ., *ό.π.*, σ. 64.

²⁵ Βάρσος Γ., *ό.π.*, σ.201.

²⁶ Βάρσος Γ., *ό.π.*, σ. 179.

όπως ο έρωτας. Γι' αυτό και στο ρεφραίν επαναλαμβάνεται η αποτροπή, «Μακάριος όποιος δεν έχει καμιά!». Επομένως, το σωκρατικό ιδανικό της αυτογνωσίας και κατ' επέκταση η ουμανιστική αντίληψη για αυτοβελτίωση καθίστανται υπό την οπτική του έννοιες ανέφικτες²⁷.

Συμπέρασμα

Καταλήγοντας, μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι το πνευματικό φαινόμενο του Ουμανισμού υπήρξε ανανεωτικό για τον τομέα των γραμμάτων, αλλά και για τον ίδιο τον άνθρωπο, αφού έδωσε πίστη στη δυνατότητα του να καθορίζει τη ζωή του μέσα από τη συνεχή εξέλιξη του. Η λογοτεχνία είναι αυτή που αναδεικνύει τον νέο τύπο ανθρώπου. Ο Έρασμος με το σημαντικότερο έργο του, το «Μωρίας εγκώμιον» σατιρίζει τη λογιοσύνη, ενώ ο «καταραμένος ποιητής» Βιγιόν με την ποίησή του «επιτίθεται» στο «μοντέρνο κλέος» που επιβάλλει ως πρότυπο ο Ουμανισμός.

²⁷ Βάρσος Γ., *ό.π.*, σ.201.

Βιβλιογραφία

- Βάρσος Γιώργος, *Ιστορία της Ευρωπαϊκής Λογοτεχνίας από τον 6ο έως τις αρχές του 18ου αιώνα*, τ. Α', ΕΑΠ, Πάτρα 2008.
- Έρασμος, *Μωρίας εγκώμιον*, μτφρ. Στρατής Τσίρκας, εκδ. Ηριδανός, Αθήνα 1970.
- Φρανσουά Βιγιόν, «Διπλή μπαλάντα», στο: François Villon, *Οι μπαλάντες και άλλα ποιήματα*, εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Σπύρος Σκιαδαρέσης, εκδ. Γαβριηλίδης, Αθήνα 1988.